

A BALOG—SEMJÉN NEMZETSÉG TÖRTÉNETE A XIII—XIV. SZÁZADBAN

Szabolcs-Szatmár megye népének korai és középkori története csak az itt letelepedett nemzetségek történetének feldolgozása után ismerhető meg. Mivel a Balog-Semjén nemzetség a megyébe került többi nemzetség közül a legkorábban megtelepülő, honfoglaló csoportot foglalja magában, megismerésének is különleges fontosságot kell tulajdonítanunk. Ezért láttuk szükségesnek, hogy több tanulmányban dolgozzuk fel a nemzetség XIII—XIV., illetve XV. századi történetét.¹

*

A Balog-Semjén nemzetség története a XIII. századig ismeretlen; okleveles adataink a család rangját és a nemzetség tekintélyét visszaállító, birtokszerző *Ubulról*, a XIII. század elejéről vannak.² A Kállay-család őseinek, Ubulnak három fia közül kettő emelkedett ki: Ubul (de genere Balog-Simián) fia *Egyed* Szabolcs comese (1250—1281), s Mihály, aki szintén comes volt (1250—1292). Egyed Nagykállóban székelt és megalapítója volt a nagykállai ágnek, míg a valószínűleg fiatalabb Mihálynak Nagy-Semjénben volt a székhelye.

Ubulfi Egyed és Mihály folytatja apjának birtokszerzését, 1252-ben megveszik Szatmári János fia Tamás Semjén nevű birtokának fele részét.³ Oros község is legrégibb birtokaik között szerepel. A családi levéltár adatai szerint már birtokolták „Keert, Panyolát, Tunyogot és Semjént.” V. István szolgálatában I. Mihály megszerzi 1262-ben a pataki vár egyik tornyát.⁴ 1264-ben Panyolát Tompa Benedek és Ubulfi Mihály megosztják maguk között.

Ezek főleg szatmári birtokok voltak és éppen ezeknek az adatoknak az alapján vallja *Kandra Kabos szatmári eredetűnek* a Kállai családot.⁵ Szerinte, éppúgy mint a Gutkeledeknek, két alapítója volt ennek a nemzetségnek is: I. Mihály comes vallomása szerint kisebb fiai bírták örökül a Szamos menti birtokokat, mivel az egykori joggyakorlat szerint az atyai hajlék csakugyan mindig a fiatalabbat illette.⁶ Mihály comes *központja Kálló-Semjén*, amelyet virágzása korában „*Nagysemjénnek*” is neveztek, 1321 táján „*Újsemjén*” néven is szerepel. Ez újabb keletkezésének lenne tanúbizonysága.⁷ Véleménye szerint az Ubulok nemzetsége Szabolcsban ilyen

alapon a családnak nevet és előnevet adó Kállót sem bírta a honfoglalás kora óta.⁸ Legjellemzőbbnek tartja azt, hogy Kálló és Semjén tőszomszédságáról is bebizonyítható, hogy nem eredetileg megült szállásai a nemzetségnek, hanem későbbi szerzeményes gyarapodások.⁹ Ez a szerzeményes gyarapodás az elvesztett birtokok későbbi visszaszerzése.

Kandra Kabos által képviselt felfogással ellentétes Maksai véleménye is.¹⁰ Ezek szerint a Balog-Semjén nemzetség a Nyírség közepét szállta meg először, s onnan terjeszkedett kelet felé. A Gutkeled-birtoksáv, csak később ékelődött ősi szállásuk s a két keleti telep közé.¹¹ A Szamos menti birtoklásra is hoz adatot Maksai. Szerinte Semjénről 1252-ben hallunk először. Ekkor bizonyos Tamás, nyilván ugyancsak nemzetségtag, adja át a Kállaiak őseinek.¹² A település régi Balog-Semjén birtok lehetett Maksai szerint, ugyanis a Szamos alsó folyásánál ez a nemzetség telepedett le honfoglalóink közül legelőször.¹³ Kér okleveles korban mindig a nemzetség birtokában volt, míg a honfoglalás utáni másfél évszázad települése a jobbpart két Semjénje. Ma Panyola és Kérszemjén, amelyek, ha nem is a nemzetségi ős nevét, legalább az eredeti településmagból, Kállósemjénből történt átköltözés emlékét őrzik, és nyilvánvalóan egyik első szatmári szállásuk a Balog-Semjéneknek. Még nyilvánvalóbbá válik ez akkor, ha azokat az eredményeket is figyelembe vesszük, amelyek a monostorok, illetőleg a földvárak összefüggéseit vizsgálják éppen Szabolcsban és Szatmárban.¹⁴ Tudjuk, hogy a Szabolcsban őshonos Balog-Semjén nem kegyúri monostora Büdön volt.¹⁵ Művészettörténeti kutatások eredményei szerint a XII—XIII. század fordulóján megerősödő feudális vezetőréteg gazdasági hatalma művészi síkon a családi monostorok építésében jutott kifejezésre.

Ezek a nagybirtok gazdasági központjában épültek. Dercsényi Dezső azt is feltételezi, hogy ezeket a birtokközpontokat, udvarhelyeket megerősítették, s így vár előzményeinek is felfoghatók.¹⁶ Nemzetségi monostoraink valójában egy-egy nemzetség vagy nemzetiségi ág gazdasági, világi központjában épültek. Hiszen itt volt a nemzetség tagjainak közös temetkező helye is. Ilyen monostorok mellett, mint a büdi, bizonyára megtalálhatók lennének a XI—XII. századi nemzetségi lakóhelyek, a földvárak.¹⁷

Ha a Balog-Semjén nemzetséghez tartozó családok birtoklásának történetét tovább vizsgáljuk, akkor feltétlenül ezt is alapul kell vennünk. A Balog-Semjén nemzetség vagy egyik ágának büdi monostora mellett földvár is volt, sőt, ezekhez tartozó egyéb javak (faluk stb.), amelyek a nemzetség (XI. ?) — XII—XIII. századi birtoklásának korai bizonyítékai Szabolcsban. A földvárak korszerűtlenné válásával elsősorban a nemzetség olyan ágainak központjai jöhetnek szóba, mint birtokközpontok, amelyek a megyei szervezet, a kereskedelem és a birtokviszonyok szempontjából kedvezőbb helyen fekszenek.¹⁸ Lehetséges az is, hogy Ubul és fiai (Egyed és Mihály comes) talán a nemzetség másik ágát képviselték, akik birtokközpontul Nagy-Kállót és Kálló-Semjént választották. Ubulnak Egyed nevű fia mint Szabolcs megye főispánja választja székhelyül Nagy-Kállót,¹⁹ s így, mint Szabolcs vármegye főispánjának székhelye, a megye központja feltétlenül je-

lentősebb lesz, mint kezdetben Kálló-Semjén. Nagy-Kállót Egyed comes két fia, Iván és Simon magisterek, akik a megyében vezető állásúak, ugyan-csak tovább fejlesztették.²⁰ Kálló-Semjén sem lehetett jelentéktelen hely, az 1271-ből keltezett oklevél szerint vásárjogot is kapott.²¹ Ugyanekkor volt székhelye Mihály ispánnak és fiainak, a nemzetség azon ágának, mely V. István szolgálatában egyre jobban emelkedett, hogy IV. László idejében az országos politikában is jelentős szerepet játszottak.²²

A Szamos menti birtokok közül Panyoláé volt az elsőség, csak ennek van ugyanis anyaegyháza; itt birtokos a Balog-Semjén több ágazata és ez oszlik hamarosan részekre. Fiatalabb nála a mai Kérsemjén, s még később keletkezett a szomszédos Bodorfölde hamar pusztulásnak indult települése, talán szintén a nemzetség egyik tagjának az alapítása. Egészen különáll a lápmenti Dománhida, több nemzetségi ág birtoka: mögötte is régi Balog-Semjén települést kereshetünk.²³ Korai település lehetett Kér (Keeri, Keer, Ker), ma Szamoskér. A törzsnév szerint a falu a XI. század elejénél nem későbbi. Az okleveles korszakban a Balog-Semjén nemzetség tulajdonában van.²⁴ A nemzetség a Mihály féle ág révén tovább emelkedik. 1271-ben, mint a stájerországi hadjárat egyik hőse, érdemeiért Szabolcs vármegyében két pusztát nyer I. Mihály V. Istvántól, melyek az oklevélben *Nunkupul* és *Tuth* néven fordulnak elő és ma *Napkor* és *Nyírtét* (?) községként ismeretek.²⁵ Az oklevél szerint a *napkori birtok déli részén fekvő templom* is I. Mihály birtokába jutott. 1271-ben ugyanő a Tiszavidék főurai között fordul elő s tanúskodik az egri egyház kiváltságairól. 1272-ben további gyarapodásként a Szamos menti *Marcelfalva* birtokba iktatták be semjéni Mihályt.

A korai (1270-es évek) pártharcok során a királyhoz hű nemzetség birtokait többször is dúlták, pusztították. Így 1277 végén Lóránt szepesi ispán átkelt a Tiszán és az egész Nyírséget, ahol a királyhű Semjéni és Kállai ág birtokai feküdtek, elpusztította. 1279-ben pedig a szatmári birtokokra támadó Radolfi család ellen kénytelen védekezni I. Mihály. Ennek a birtokdúló időszaknak a terméke egy 1280-as megegyezés, amelyben Simon ispán és fiai többedmagukkal egyezséget kötöttek I. Mihállyal és fiaival, hogy az utóbbiak birtokaik fele jövedelmét határozatlan okból átadják Simonnak és társainak.²⁶

Mihály ispán és fiai: István, Pál, László és Mihály, különösen István mester ugocsai ispán (1322) az egyházzal és a főnemesi pártokkal meghasonló király mellé álltak, s mindvégig kitartottak mellette.²⁷ Érdemeikért először a király kiveszi a Semjéniek és kállai Egyed népeit a szabolcsi ispán joghatósága alól, a *Semjénben* felmerült ügyek elintézését pedig kizárólag Mihály ispánra és fiaira bízta.²⁸ 1282-ben pedig I. Mihályt, valamint Istvánt és Pált ugocsai főispánokká nevezi ki, majd I. Mihály királyi biztos, megyebíró (iudex provinciae) lesz 1286-ban Szabolcsban. A király ilyen módon hűségéért adományozza *Pazonyt* Mihály fia Péternek 1274-ben, aki 1289 (?) körül eshetett el a pártharcokban.²⁹ 1288-ban a felkelt Gutkeledék és a Csák nemzetség tagjait verték le Ubul fia Mihály és ennek fiai, szolgálatukért a király *Dombrád*, *Dobos* és *Beszterec* birtokokat adományozta nekik.³⁰ Ebben

a küzdelemben a Hontpázmányok is résztvettek, amiért a király *Beszterecet* és a *besztereci monostor* feletti kegyúri jogot is elvette tőlük.³¹ Istvánt és Pált egy újabb királyi kegy kiveszi a szatmári ispán és a többi bírák joghatósága alól, ügyeiket csak a király előtt lehet lefolytatni.³²

A király melletti kiállításokkal a magyar uralkodó osztály többségének gyűlését és támadásait vonták magukra a Semjéniek (Mihály ispán és fia). A támadás elleni védekezésül kellett várat építenie Mihály ispánnak 1289 (?) -ben.³³ IV. László felhívja a szatmári és a szabolcsi nemeseket, hogy mindenben támogassák. Felhívja a királyi vámszedők figyelmét is, akik a *Szamos mentén Szárosszegig, az utolsó Szamos menti faluig* működtek, hogy Mihály ispánnak és fiainak, István és Pál mestereknek épülő várukhoz szükséges kő és „cement” szállítására vámmentességet engedélyezett.³⁴ A vár helye az utóbbi oklevél tanúsága szerint is a Szamos mentén, annak közelében kellett hogy legyen. Ennek ellenére számtalan elmélet van, közöttük olyan is, amelyik *Kálló-Semjénbe* helyezi a várat.³⁵ Maksai a mai *Szamoskérbe* teszi azt.³⁶ *Kérsemjénben* szerinte nem volt vár, de Makkai és Mezey László éppen ide helyezi.³⁷

Kandra Kabos szerint: *keer possessio*, illetve *villa panyola appellata in Comitatu de Zatmar iuxta Zomus fluvium existentes „cum loco diruti castr”* eorum adatokat kell figyelembe venni.³⁸ Ezen az alapon *Panyola és környéke* is szóba jöhet, mint az említett vár helye. *Panyolán* a középkorban a nemzetség egy távolabbi ága, a faluról elnevezett család is birtokos.³⁹ Maksai szerint erről a kisnemes faluról 1264-ből van először okleveles adat.⁴⁰ A Kállai-rokonság⁴¹ és a Panyolaiak⁴² birtokrészét később két faluként különválasztják, s a XV. század óta az egyik Szabolcsához számít.⁴³ Amennyiben ez az osztozkodás 1347 után valóban megtörtént, akkor a Kállaiak említett *panyolai birtokrészét* később *Kérsemjénhez* csatolhatták.

1264-ben ugyanis, midőn a szatmári plébános I. Mihályt és Tompa fia Benedeket *Panyolán* osztoztatja, I. Mihály éppen azért választja *Panyolának déli harmadát*, mert ez *Kér-Semjén* felé esett.⁴⁴ Ezek a *Semjén* körüli ősi birtokok a *Kállaiak* hatalmas uradalomban gazdálkodó rokonságára maradtak; közülük csak a Panyolai-család szigetelődik el s jut szegényebb sorba. A megmaradó birtokrészek a középbirtokos Dománhidiaké, akik újabb szerzeményekkel gyarapítják. Kállai familiárusok inkább a nyírségi, Dománhidiak a Szamos-vidéki kismenességből kerültek ki, a Panyolai-család viszont más szolgálatába szegődött.⁴⁵

Ehhez a történeti képhez szolgáltat adatokat Sőregi János is, aki *Panyolán* XIII—XVI. századi tölgyfaépitményt tárt fel.⁴⁶ A pontos lelőhely az a szöglet, melyet a Kis-Túr a Tiszával alkot, az ún. *Zsaró-kert*.⁴⁷ Az egykori Túr erdőnek nyugati határa a Túr folyó egyik ága, mely északi irányban haladva a panyolai rév közelében ömlött a Tiszába. Ennek az ágnak a folyását a védőgát építéskor elzárták és azóta ez a Kis-Túr néven szereplő holtág. Az itt feltárt víz felé nyúló hídszerű palánkkal megerősített gerenda-épitmény az ásató véleménye szerint „a magyar középkorból való palánkerődítménynek” a maradványa.⁴⁸

A tölgyfaépitmény szerkezete, illetőleg a víz felé nyúló szakasza alapján véleményünk szerint inkább „hidashely” lehetett. A víz felé nyúló szakaszra hajtottak a kocsik, melyeket komp vitt át a másik oldalra, ahol hasonló hídserű részen folytatták az átkelő járművek az utat. A *Panyola felé* eső palánkerődítménnyel ellátott lakórész a XIII—XV. században a vámosok helye lehetett, akik innen gyakoroltak ellenőrzést az átkelőkön. A vámhely 1285—90 között I. Mihály *Panyolán* épült várához tartozhatott.⁴⁹ A középkori várak funkciójához szorosan hozzátartozott, főleg a XI—XIV. században az utak ellenőrzése, a vámosok védelme, valamint az átfolyó kereskedelem biztosítása, nem beszélve a hadi és a birtokvédő funkcióiról. De nemcsak ennek alapján köttük *Panyolához* a vár helyét, hanem egy 1290 előtti I. Ubul fiai között történő birtokelkülönítés alapján is.⁵⁰ Ebből annyit tudhatunk meg, hogy *Szabolcs megyei javakból I. Mihálynak Nagy-Semjén, Napkor, Tót (Tét) és Szentmihály, a Szatmár megyeiekből Kér és Panyola jutott.* Ebből következik, hogy II. Egyed vagy fiai és *Biri I. János Kállót, Kér-Semjént és más egyebeket kaptak.* S amennyiben I. Mihály kapott birtokára várépítési jogot, valószínűleg, hogy nem *Kér-Semjénbe* építette a várat, vagyis más földjére.

1289-ben, amikor már mindenki elhagyja IV. Lászlót, ő és fiai I. István, (Péter) és Pál mellette állanak. I. István és Pál a király fővezérei és megbízottai.⁵¹ Leverik a lázadókat, megölik a Csák nembeli Simon fiát: Pétert, Júla fiát: Moyst és Jákó fiát: Andrást, s ennek servienseit fogságra vetik, vagyonukat elveszik. Szembeszállnak a Várdayakkal, a Dersyek birtokát lerontják, ugyanakkor a későbbi nádort, Borsa Kopaszt is megtámadják.⁵² 1290-ben I. István János ispán által elfoglalja Dávid fia Amadénak *Rakamaz mellett épült körévi várát.*⁵³ Jutalmul a király *Doboka, Kuved és Igey* földbirtokokat,⁵⁴ valamint *Szakaly (Szakoly), Ják (Ajak), Busal (Rozsály) és a Heves megyei Abádot* adja 1290-ben. István és Pál mesterek megkapják a leleszi monostor kegyuraságát is.⁵⁵ A király nagy összeütközésre készülve felhívást intéz *Szatmár, Szabolcs és Bereg megyékhez*, hogy I. Mihály és Hívei vezetése alatt siessenek hozzá.⁵⁶

Amikor Kőrösszeg alá készültek, jött a rémhír, hogy a királyt meggyilkolták. Erre ellenségeik rájuk törtek, *panyolai várukat* és *Kért* szétrombolták. I. Istvánt elfogták, Pált és Lászlót *Oroszországba*, I. Mihályt pedig kisfiával, II. Mihállyal *Esztergom* tájára kergették, s birtokaikat elfoglalták.⁵⁷

1291-ben *Bihar, Szabolcs és Kraszna* megyék közgyűlésén ellenségeik ösztönzésére I. Istvánt nyilvános gonosztevőnek (publikus malefaktor) nyilvánítja a király.⁵⁸ I. Mihály az esztergomi káptalan előtt tesz panaszt 1292-ben, ennek azonban semmi foganatja sincs, mutatja, hogy később egyszer említik őt, amikor III. András a *Rakasz melletti Baranka vár* őrzését bízta rá és fiaira.⁵⁹ Bizonyos az is, hogy — kisebb hatalmaskodásokat elkövettek. Jakab ispán *Domorád* nevű birtokát elfoglalták, de a váradi káptalan tanúsága szerint ezért és a hatalmaskodásukkal okozott károkért neki teljes elégtételt szolgáltatottak.⁶⁰ 1291-ben a pereskedés megelőzése végett Ubul fia: Mihály és fiai hat márka kártérítést fizetnek.⁶¹ Végül 1298-ban a *budai*,

a szatmárnémeti polgárok előző folyamodványai, valamint a váradi káptalan, a tiszasszöllősi és nagyszászi (ma Szászfalu) polgárok bizonyoságtétele alapján felmentették I. Istvánt és a család többi tagjait a vádak alól.⁶² III. András király Albert római királynak nyújtott segítségért, a harcokban kitűnt Egyed fiainak: Ivánnak és Simonnak a *Chybek* nevű három ekényi birtokot adja 1299-ben.⁶³ Javaikat és rangjukat, becsületüket Károly királytól kapják vissza, akit szintén hűségesen támogattak.

Már 1305-ben és utána a budai gyűlésen Debreczeni Dósa és Domonkos, valamint Semjéni István mester (I. Mihály fia) vitték a vezérszót.⁶⁴ Károly Róbert 1310-ben ismételten megerősíti azt a rendelkezését, amelyben Mihály comes fiainak semjéni nemesekkel öröklött birtokait: *Semjént, Napkort, Szent Mihály-falvát és Turuchot* (Thuth?) visszaadta. A bizonytalan állapotok miatt a Semjéniek nem vehették birtokba jogos tulajdonukat. 1312-ben Egyed fiainak: Iván és Simon mestereknek, valamint István mester fiának, Jánosnak a trencsényi Máté elleni harcban szerzett érdemeikért újra beiktatta a nevezett birtokokba I. Mihály fiait.⁶⁵ 1314-ben ismét megerősíti rendelkezését.⁶⁶ Végül a pártosok leverése után 1317-ben Dózsa bihari és szabolcsi ispán jelenlétében I. Mihály fia: István visszakapta birtokait.⁶⁷ A pártharcokban Egyed fia, Iván és Simon Borsa Kopasz ellen is vitézül harcolt a debreceni csatában 1317-ben, I. Károly oldalán; ekkor főleg a kállai (II) Egyed fiait említik legtöbbször, s ez teszi világossá, hogy miért emelkedik Iván és Simon rangban és gyarapodik birtokkal, s vele Nagy-Kálló is hogyan lesz egyre jelentékenyebb helyé. Iván és Simon már 1314-ben a *Gaman* (Gyomán) nevű földrészt (Lök mellett), az ottlevő egyház felelő részével együtt 20 márkáért eladja.⁶⁸ I. Iván (1290—1342) mester helytartó lesz 1319—21 között Szabolcsban.

Egy 1319-es oklevél szerint Iván mester, szabolcsi ispán *Ibronyban* ítélkezett, s ugyanakkor több adatunk is van ilyen minőségben történő tevékenységeire.⁶⁹ I. Károly királynál ő állt kegyben, s ezen a réven szerzett a XIV. század elején (1315 körül) vásártartási jogot, amit 1325-ben a király *Kálló* számára még egyszer megerősített.⁷⁰ Ugyanakkor a *Kállóban* szombatontként tartandó vásár védelmében Dózsa nádor fiainak a szomszédos *Böszörményben* ugyanezen a napon tartani szokott vásárát eltörli, s egyben a *kállai vásárra* menő kereskedőket oltalmába veszi.⁷¹ Ez a jog nem avult el, mint a *kállósemjéni* (1290-ben), sőt, hogy minden adottsága megvolt rá, mutatja, hogy *Debrecennel* is bírta a versenyt és a középkor későbbi szakaszában komoly kereskedelménél fogva a *Vásáros-Kálló* nevet viselte.

1323—24-ben Filep nádor Szabolcs vármegye megyegyűlését *Kállóban* tartotta már. Ugyancsak itt tartották a megyegyűlést 1329-ben Drugeth János nádor elnöklete alatt. A XIV. században lesz állandó közgyűlési helyé *Nagykálló* és *Kisvárda*.⁷² A főispán székhelye esetről-esetre változott, ellenben az alispán 1319-ig *Karászon*, majd ettől az időtől kezdve kevés kivétellel, az egész középkoron át *Kállón* ítélkezik. Ebben a korban tehát *Kálló* már állandó megyeszékhely volt. Egyháza, a nagykállai plébánia Szabolcs vármegyében kétségtől a legelőkelőbb volt. Tagjai többnyire espe-

resek voltak. Az egyház mellett kezdettől fogva volt elemi ún. fái iskola. 1320-ban Péter (Ubul unokája), mint nagykállai esperes szerepel.⁷³

A Kállai-ág és a semjéni, sőt, a biri is tovább gyarapodik a XIV. század első felében. I. Károly királytól Mihály mester és László *Tunyog és Kér* között lévő *Mokud* birtokot kapja.⁷⁴ Kállai Egyed fiai: Iván és Simon mesterek visszavásárolják örökös birtokként a *Lök mellett levő Gyomán föld felét*, az ott levő *egyház felével* együtt 50 márkáért.⁷⁵ Ugyanebben az esztendőben említés történik Mihály fia: Lászlóról és Mihályról, mint Demeter tárnokmester, bácsi és trencsényi ispán servienseiről.⁷⁶ Demeter tárnokmester említett serviensei számára Fülöp nádortól a *Semjén faluban* gyakorolt vámszedési jog okleveles megerősítését kéri. A király Ubul fia: Mihály fiai: István, László és Mihály számára az 1312-ben kiadott oklevélben szereplő birtokok visszaadását 1324-ben újra megerősíti.⁷⁷

Az 1325-ös nagy osztozkodáskor a Kállai-ág, valamint a Semjéni-ág és a Biri-ág felosztotta az egységes birtoktestet, s a legtöbb birtokot a Kállai-ág mondhatott magáénak. A Fülöp nádor előtt történő osztozkodáskor Biri János fiai: Tamás és Fábián hat helységet, illetőleg pusztát nyertek. Egyed fiai: Iván és János mester 22 helységet, míg a Semjéniek kilencet mondhattak a magukénak.⁷⁸

Ekkor a XIII. században az általunk már vázolt ágak fő birtokrészüket elnevezése alapján jól elkülönültek egymástól. I. Mihály fiai a XIII. században is székhelyül szolgáló *Nagy-Semjént* birtokolják a XIV. században. (Nagy-Semjénieknek vagy Semjénieknek nevezik őket.) II. Egyed fiaie lett a két *Kálló*, melyek közül a XIII. században *Nagy-Kállóban* Egyed főispánnak volt székhelye.⁷⁹ A *Balog-Semjén nemzetség egységes birtokteste így ágak szerinti egységes birtoktestekké osztódott*. Ez az osztás még 1329-ben is érvényben volt.⁸⁰

Közben a daróci telepések kérésére a király 1326-ban új bírójukul Mihály fia: Mihályt nevezi ki, mivel a régi bíró nem felelt meg nekik.⁸¹ Míg a család tagjai birtokban és rangban is emelkednek, addig Biri János fia: Fábián a *Semjén* birtoknak öt örökösödési jogon illető felét rokonainak: Lengyel (II) Jánosnak, II. Istvánnak, I. Miklósnak és II. Péter papnak 12 márkáért elzálogosítja.⁸² 1329-ben Mihály fia Istvánnak fiai négy részre osztják fel összes javaikat (*Semjén és Napkor* birtokokat, valamint a többiek haszonélvezetét), Miklós testvérük kiskorúsága miatt egyelőre tíz esztendőre.⁸³

A különböző birtokosztályok után megállapíthatjuk, hogy a Kállai-ág az erősebben gyarapodó. 1329-ben a Buttkayaktól zálogba veszik a *Félegyház és Pogánykút nevű Szabolcs megyei pusztákat*. Majd 1332-ben azután mindhárom ág megdöbbenéssel veszi tudomásul, hogy a szatmári Panyolai-család, mivel velük egy nembeli, az ősi vagyonból osztályrészt kér.⁸⁴

A XIII. század végi és XIV. századi hatalmaskodások utóhatásaként jelentkeznek az oklevelekben, főleg az 1320-as évektől, a régi perek, illetőleg az újabbak sorozatos tárgyalásai. 1321-ben Mihály fiai: László és Mihály néhai Miklós vajda fiai: Móríc ellen emeltek panaszt, ugyanis *Kér* birtokukat teljesen elpusztította, házukat felégette és javaikat is elhurcolta. Még

ugyanebben az évben semjéni Istvánnak és fiának: Jánosnak *Baacha* (Báka? — Szabolcs megye) nevű birtokot Dénes fia: Tamás ugocsai ispán pusztítja el és alaposan kifosztja.⁸⁵ A következő évben Tamás ispán nagyobb bírságot fizet, mint pervesztes. Ekkor pereli *tákus*-i Sándor Mihály fiait: Istvánt, Lászlót és Mihályt, mivel I. Mihály és fia: István régebben feldúlták *Tákus* (Bereg megye) nevű birtokát, s 100 márka kárt okoztak neki, valamint az atyját is megölték. Mihály fiai 100 nemes eskütárral tesznek esküt, így tisztázzák magukat.⁸⁶ Ebben az évben I. István fia: Lengyel (II.) János II. Mihály Jakab nevű szolgáját sebesítette meg és közben a házát is feldúlta.⁸⁷ A kölcsönös pereskedési időszakban, 1323-ban László és Mihály ötven nemes eskütárral tisztázta, hogy Pál testvérük a 32 évvel ezelőtti gyilkolásban és fosztogatásban ártatlan. 1325-ben indít nagy pert Máté fia Miklós Semjéni I. István ellen, mert állítása szerint atyját tíz évvel azelőtt *Tárkány* nevű falujában elfogta, falvát elpusztította és száz márkát érő ingóságait magával vitte.⁸⁸ A pert István fia: János folytatta halott apja helyett. Egy év múlva testvérei, Semjéni László és Mihály törnek *Piskárkos* (Szatmár m.) nevű birtokra, amit elpusztítanak és György comest is megsebesítik. 1329-ben a pernyertes Lengyel János három házat kap kártérítésül a *Jákó* nevű birtokon.⁸⁹

A halott I. Istvánt tartják a legnagyobb hatalmaskodónak és támadják sok esetben jogtalanul. Piricsei István is vádolta, hogy 1299-ben *Piricse* nevű birtokát feldúlta. A pert 1326-tól több évig folytatta fia János, az oklevelek tanúsága szerint többnyire sikerrel.⁹⁰ Azonban a király előtte így is kéteshírű lehetett Mihály fia: László és Mihály, hiszen Székely Péternek, János királyi tárnok gyilkosának javait feltételezése szerint főképpen ők rejthették el.⁹¹

A rokoni kapcsolatok felrúgásakor, valamint az egyház felfogását sértő cselekedeteiknél is egyéni érdekeik vezetik általában a nemzetségtagokat, s közülük is főként a Semjénieket. Jellemző szemléletükre, hogy egymás kegyúri templomait sem kímélték meg bizonyos „szent” tárgyak eltulajdonításától. János fia: Péter a Szt. Miklós tiszteletére épített *semjéni egyházból*, a másik *Semjénbe* való nemesek: Mihály fiai saját kápolnájukba vitték át a templomi felszereléseket, s csak az egri püspök határozott felszólítására voltak hajlandók visszaszolgáltatni.⁹² Biri Tamást például a *tarpaszigeti* Szt. Ágoston rendi prior 1333-ban azzal is vádolja, hogy 1331-ben a *prior házat és kápolnáját* is feldúlta, valamint egyéb kárt és hatalmaskodást követett el.⁹³ Biri Tamás ártalmatlannak vallja magát, s hasonló értelemben nyilatkozik a felbújtónak tartott Lengyel János is. Ez a vád sem volt talán mindenben alaptalan, mivel egy év múlva Biri Tamást kártevői és egyéb törvénytelen cselekedetei miatt Drugeth Vilmos nádor halálra és jószágvesztésre ítélte, ha 1336-ig nem tisztázza magát. Végül nagy összegű megváltással feloldták a jószág és fejvesztésre hozott ítéletet, de ez egyben már jelezte, hogy a családnak ezen ága a teljes hanyatlás felé indult.⁹⁴ Hiszen Biri Tamás egy 1335-ös per szerint lovakat, ökröket rabolt, a talált szekerekkel elhajtattott, valamint nagyszámú jobbágyot hajtott fogságba, s ilyen

cselekedetei közben néha egész falu is elpusztult, mint például *Geszteréd* is.⁹⁵

1338-ban Miklós egri püspök foglalja össze a legjobban azokat a kártevéseket, amelyeket Biri Tamás a jobbágyaival szemben elkövetett: szerepel a *fogságbaejtés, verés, megsebesítés, ölés, kifosztás, birtokpusztítás* a listán.⁹⁶

A családi okiratok szerint a kisebb-nagyobb nemesek rablók módjára még egymás méneseit is meglopták. Példa rá, hogy László fia: Péter az idegenben *Kreuspeyk* (*Kreisbach*?) vára alatt táborozó hadseregnél véli felfedezni egy ellopott pejlövát 1336-ban.⁹⁷ Más esetben a szabad földhasználatot próbálják gyakorolni. Ramocsaházi János fia: János Lengyel (II.) János minden tiltakozása ellenére, annak *Bis* nevű birtokát három éven keresztül használja: szántja és veti.⁹⁸ Ezért Lengyel János Mihály fiát: Lászlót és özszes *Semjénben* levő atyafiságát eltiltja *Semjén falu* használatától, valamint tartozékainak igénybevételétől.⁹⁹

1334-ben Mihály fia: László *Helmec* birtokot pusztította el, de a bíróságon hamarosan kiegyezett a sértett féllel. Az is jellemző, hogy Lengyel János emberei *Bánkon*, hogy törvényesen elvigyék a fej és jószágvesztésre ítélt Gábfriel fiát: Jánost, az őrző *házának ajtaját és magát a házat is* összetörték.¹⁰⁰

Ilyen és ehhez hasonló jogtiprások és hatalmaskodások nagyobb számban is előfordulnak a XIV. század elejétől. Az okleveles gyűjtemények javarészt éppen ezekkel foglalkoznak. A peres anyagban kevesebb az adományozást, egyéb privilégiumot és a különleges jogokat felsoroló végzés. Néhány esetben jegyzik fel csak a Balog-Semjén nemzetség ágainak egyes képviselőiről azt, hogy milyen jogállásúak. 1340-ben kivételesen tudomásunk van arról, hogy Iván fia: Jakab és Simon fia: Imre mesterek Lajos herceg apródjai.¹⁰¹ Miklós egri püspök engedélyezi számukra, hogy *Váralja és Apáthi* birtokaikon levő kápolnáikban minden istentiszteletet szolgáltathatnak, kivéve a temetést.

Az 1340-es évektől a nemzetség nagy birtokosztályait ismerjük. 1344-ben már nagysemjéni István fia: István, valamint László fia: Miklós és egy másik Mihály fia: Miklós közötti osztályról tudósítanak az oklevelek.¹⁰² Ebben az évben követel az oklevelekben gyakran szereplő István fia: István *az összes birtokban egyenlő osztályt rokonaitól: Mihály fiától: Lászlótól és az utóbbi testvérének Mihálynak fiától: Miklóstól a vérrokonság és az egyenes leszármazás alapján*.¹⁰³ Szerinte a birtokot úgy osszák fel *három részre*, hogy *egy rész legyen* Lengyel Jánosé, István fia: Istváné és testvéréé (Péter papé), a *másik rész* László fiainak: Péternek, Miklósnak, Mihálynak és Übulnak, a *harmadik pedig* Mihály fiának: Miklósnak jusson birtokába. Az *első harmadrészt*, amely Jánosnak, Istvánnak és Péter papnak jutna, ismét fel kell osztani három részre, oly módon, hogy mindháromnak jusson egy-egy rész. A felosztás módjáról is tudomást szerzünk, ugyanis amit az egyik fél felosztott, abból a másik kettő tetszés szerint választhatott.¹⁰⁴ Abban viszont megegyeztek, hogy a *nagykállai fürdőházat* közösen birtokolják. S mivel

az osztálynál István fia: Miklóst és II. Mihály fia: Bálintot már nem említik, ezek ebben az időben már nem éltek.

A birtokfelosztások vizsgálatánál ugyanakkor az is megállapítható, hogy a nagy 1325-ös osztály 17 évnél tovább nem volt érvényben. Ekkor ugyanis a Semjéniek és a Kállaiak, valamint a Biriek közösen szereplő birtokaikból adnak részeket II. Mihály fia I. Miklósnak.¹⁰⁵ 1345-ből van egy nagy osztásunk, amely a Kállai családon belül Iván és Simon fiai között történt.¹⁰⁶ Iván fiai: László, András és Demeter, másrésről Simon fiai: Imre és Péter osztoztak és 19 helységből szakítottak ki részeket. A birtokközpontban Vásároskállóban (Nagykállóban) az ún. „*Debrucheny hulcha*” nevű terület Hogh (Hogy) fiának Pálnak házától kezdve Simon fiaié, a további rész Pál kúriájával együtt Iván fiaié. Iván fiai kapták az ősi fészekben Pál kúriáját, amit bizonyára laktak is. Tótkállóban Petrik fia: Benedek kúriájától kezdve a Biri felé eső részig terjedő terület Simon fiaié, míg a másik része, az egyház felől Iván fiaié. Nagysemjénben Gyurk fia: András kúriája lett Simon fiaié.¹⁰⁷ Simon fiai Napkoron Péter falubíró házával együtt a Szt. Király (Szt. István) egyház felé eső részt kapták.¹⁰⁸ Váralján ugyancsak Simon fiaié lett Husvéth háza.¹⁰⁹ Henyén (Hene) Péter fia János háza.¹¹⁰ Gyomán Iván bírta nagyfalusi Domonkos kúriáját, valamint ennek házától kezdve az egyház felőli részt.¹¹¹ Löknek Gyomán felőli része, Petenye fia: Péter házával Simon fiainak birtokába jutott,¹¹² s ugyancsak ők kapták Kéren Mihály házával a Nábrád felé eső részt.¹¹³ Eszláron Simon fiai a mezőt és a rajta levő egyházat vették birtokukba.¹¹⁴ A többi birtokon a megosztásnál nem volt pontos felsorolás; nincs megnevezve semmilyen ingatlan vagy rét, erdő s mező.¹¹⁵ Ezeknek nagyrésze szántóföld; jobbágytelkekkel és falurész; jobbágyházakkal lehettek A jelentősebb falubíró, kisenemesi vagy nemesi kúriák, amelyek birtokukba kerültek; így 3 kúria, 5 kisenemesi (?) vagy nemesi ház, valamint templom, illetve mező pontosan meghatározva szerepelnek az oklevélben. Bodolán (Badaló, Bereg vm.-ben) valamint Bagoson (Szabolcs vm.) levő részük kizárólag Imrének és Péternek jutott. Bánkon (Bihar vm.), valamint Fülöpön a birtokrészek egyedül Lászlónak, Andrásnak és Demeternek jutottak. Végül a ménest is két egyenlő részre osztották el az utódok.

Még 1345-ben Ivánnak fiai: László, András és Demeter megosztoznak a következő falvakban fekvő birtokaikon: Vásáros-Kálló, Tótkálló (ma Kiskálló) Biri, Tiszaeszlár, Gyomán, Apáti, Nagysemjén, Napkor, Váralja, Fülöp, Bánk, Oros, Lök, Kér és a Szamos melletti Semjén, Panyola és Hene.¹¹⁶ Ugyanakkor a vagyonának nagyrésztét fokozatosan elvesztő Biri Tamás adósságai törlesztése céljából a szabolcsi Bélbagus nevű birtokának $\frac{1}{3}$ részét a rajta levő Bold. Szűz tiszteletére épült templom jogainak $\frac{1}{3}$ -ával együtt 3 évre húsz márkáért zálogba adta Dózsa nádor fiainak.¹¹⁷ A kikötésekben az is szerepel, hogy az ott élő jobbágyok teljes szabadságát szavatolják, valamint a birtok visszaváltása három évnél hamarabb nem lehetséges. A birtok Miklós nádor engedélyével el is adható. Az eladás Biri Tamás szándékában is lehetett, de István fia: István a rokoni jognál fogva azonnal eltiltja Ba-

gos birtok elidegenítésétől. István fia: Istvánnak birtokai különösen fejlődtek, mivel azok gyarapodására is erősen ügyelt. I. Lajos király engedélyezte ugyancsak 1345-ben, hogy bármilyen rendű szabad ember István birtokára mehessen és ott érkezésétől számítva három éven át szabadon élhessen külön pártfogása alatt. A záradékban szerepel az is, hogy azért adja ezt a privilégiumot, hogy a nevezett birtokai népesebbek legyenek.¹¹⁸ Viszont Biri Tamás állandó pénzzavara leküzdésére 1346-ban már *Kér* és *Panyola* birtokban levő részbirtokait is 18 márkáért öt évre zálogba adja nagyszemjéni László fiainak: Miklósnak, Péternek Mihálynak és Ubulnak, úgy, hogy öt év alatt bármikor visszaválthatja.¹¹⁹

Végző soron a birtokosztályokkal kapcsolatban megállapíthatjuk azt, hogy a XIV. század közepén, Szabolcs vármegyében magas tisztséget viselő Iván és Simon leszármazottai, a kállai ág jelentős birtokokat mondhatott magáénak az ebben az időben már ismét egységesen kezelt Balog-Semjén nemzetségi földből. Nagy jövedelmük további gyarapodását több különleges privilégium is biztosította. 1346-ban tudomásunk van arról, hogy kállai Egyed fiának: Ivánnak fiai *Nagykállóban* az üst (kád?) használatáért heti egy garast kaptak a fürdőstől.¹²⁰ 1349-ben említik, hogy mint a kállai nemesek általában, a Kállaiak is vámot szednek a kállai jobbágyoktól.¹²¹ S mint Miklós egri püspök rokonai kállai Iván fia: Demeter és Simon fia: Imre egyházi kiváltságokban is részesültek.¹²²

A szomszédaikkal és egymás között sokat pereskedő nemzetségtagok, itt-ott erőszakoskodnak is, jól mutatják a család levéltárának pörhalmaztó, idéző, ítélő és eskütételt igazoló levelei. Közben egyes ágak, mint a Kállai és a Semjéni is emelkedtek s vagyonban gyarapodtak. Biri Tamás és vele szinte a Biri-ág is 1349-re azonban tönkremegy.

I. Károly Róbert uralkodásának a végén, valamint I. Lajos trónralépésétől a XIV. század közepéig tartó periódusra jellemző az, hogy a XIV. század elejének országos viszonylatban is kiható pártharcai, hatalmaskodásai helyi jellegűbbek lesznek, ezért ebből az időszakból főként a nemzetségeken belüli pereket ismerjük. 1338-ban panyolai Péter Lengyel Jánost és János fia: Fábiánt, az ő atyafiait és szomszédait, valamint az összes „határmezsgyéket” tiltja *Panyola* birtoka használatától.¹²³ Öt év múlva Mihály fia: László szabolcsi alispán és Lengyel János, valamint II. István II. Miklóssal együtt eltiltják összes tótkállai rokonaikat *egy tótkállai házuk és összes jogaik élvezetétől*. Ugyanekkor tiltja Biri Tamás *Biri, Perked és nagykállai birtokainak* hasznélvezetétől testvérét: Fábiánt és rokonait, valamint ezek tótkállai jobbágyait.¹²⁴ Közben I. Lajos király kállai Iván fia: Andrásnak adományozza hűséges szolgálatai jutalmául Biri Tamás öröklött birtokát, *Bélteket* (Szatmár megye). Tamás azonban nem engedi, hogy birtokba vegye. Magyar Pál azonban Moch fia: Péter alországbíró lévén Biri Tamást bebörtönzi és addig kínozza, míg az *Bélteket és Pócslaka* birtokát neki nem ajándékozza.¹²⁵

1244-ben Lengyel János pereskedett testvérével Istvánnal, mivel az apjuktól és testvérüktől, Miklóstól közösen örökölt állapotokban és ingó-

ságokban nem akar állítólag osztozni. A felosztás még ebben az évben megtörtént, de Lengyel János a ménesből a jobbik részt magának tartotta meg.¹²⁶

1345-ben kállai Iván fia: Demeter kállai jobbágyaival és servienseivel semjéni László fiainak: Péternek és Miklósnak *Kállóban* levő *aranyműves házára* törtek és azt lerombolták. Lengyel János pedig II. István jobbágynak *kállai házában* feltörte a ládát és kifosztotta, sőt, a lovát is elvitte. Testvére, Péter pap viszont a Lengyel Jánosnak zálogba adott birtokokat nem engedi használni.¹²⁷

1346-ban Biri Tamás újabb hatalmaskodása miatt birtokait elvesztette. Lajos király a birtokain lakó jobbágyokat megvédi az elűzéstől. Tamást domahídi Miklós fiával: Andrással szemben *Bélték* birtokon elkövetett hatalmaskodásért ítélték el. Végül kötelezték enyhítésképpen arra, hogy birtokainak visszaadásáért 60 márkát fizessen a nádornak. Még ugyanabban az évben pereskedik II. Istvánnal, akivel ismét hatalmaskodott. Erőteljesen tiltakozik azonban akkor, amikor Iván fia: András az ő birtokáról visz el bizonyos javakat.¹²⁸ Talán még a 60 márka bírságot sem fizette meg, amikor ugyanabban az évben az újabb hatalmaskodásai miatti perben fej és jószágvesztésre ítélik, amit végül 40 márka fizetése mellett eltöröltek. Fizetség fejében Biri Tamás a nádornak adja zálogba a *nagysemjéni* és a *tótkállai részirtokait*. A birtokokat 40 márkáért II. Istvánnak és Iván fia: Andrásnak, Tamás rokonainak adta tovább a nádor. A márkák összegyűjtését Tamás azzal kezdi meg, hogy saját jobbágyától Pethetől elvesz egy 2 márka értékű ezüsterleget.¹²⁹

1346-ban Lengyel János panaszkodik László fiaira (Péter, Miklós, Ubul és Mihály), mivel *Semjénben Kozma fiainak a kúriájában* laknak, amelyben neki legalább négy jobbágya lakhatna. Lehetséges, hogy éppen boszszúból tört be László fiainak *kállai házába*, ahol megverte és megsebesítette őket. 1347-ben Biri László és felesége jobbágjai Lengyel János és II. István *kállai birtokán* gyűjtogatnak, majd háborítatlanul hazatérnek.¹³⁰

Tizenöt év után a nagy osztályos per is döntésre jut: panyolai János fiát: Pétert, aki a kállai nemesek birtokaiból osztályrészt kért (mivel egyenesági leszármazott), Miklós nádor 60 nap múlva Budán megvívandó párviadalra utasítja. A nádor szerint — meg is jelentek a párviadalon Budán, de végül úgy egyeztek meg, hogy *Panyola* birtokot teljesen átadják Péternek. Ugyan nem ismerték el az egyenesági leszármazást, de Lengyel Jánost megóvták a kétes kimenetelű párviadaltól.¹³¹

1349-ben Biri Tamás és II. István is megegyeznek abban a perben, amit Gwre fia: Fábián *nagykállai házában* építése miatt folytattak.¹³² A rákövetkező évben a *Biri-portát Nagyállóban* minden tartozékával együtt felgyűjtják és elpusztítják.¹³³ 1352-ben az elszegényedett Biri Tamás rokonai elleni gyilkossági szándék miatt kerül bíróság elé.¹³⁴

Még 1351-ben miután Garan-i János megölte II. István egyik jobbágyát *kissemjéni* (*Kérsemjéni*) birtokán, *Szatmárban* Istvánt akarta megölni, s alattomosan egészen Amach (*Szatmár* vm.) faluig követte őt.¹³⁵

Ugyancsak ebben az évben pereskedik a Magyar-család és III. Mihály, mivel Magyar Dénes sok évvel ezelőtt lerontotta *Székely* nevű birtokuk határát, hogy *demecseri* földjét növelhesse.¹³⁶

A nemzetség szempontjából döntő jelentőségű II. Mihály ágának magvaszakadása. II. Mihály fiának, az 1242-es birtokosztáskor szereplő II. Miklósnak birtokait 1347-ben újabb osztás során II. István és Lengyel János veszik birtokba. Mégpedig Péter paptól és az említett II. Miklóstól örökölt: *Nagysemjén, Nagykálló, Kissemjén, Kér, Eszlár, Gyomán, Fülöp* birtokokat, viszont *Oros, Badaló, Laskod, Váralja, Bagos birtok* felosztásában nem tudnak megegyezni.¹³⁷ A teljes II. Miklós birtokrészek felosztásában László fiai részt vettek, ekkor a felsoroltakon kívül a *tótkállai, napkori, biri, székelyi, löki és suldei* birtokrészekből juttattak nekik.¹³⁸

1348-ban, az olasz hadjárat első évében a pestis pusztított a Balog-Semjén birtokokon. Az 1343-ban a király által mozgósított Szabolcs megyei „előkelők, nemesek, várnagyok és katonakötelesek fegyveresen, lovakkal, társzekerekkel és egyéb szükséges felszerelésekkel” ellátva vettek részt ebben a hosszú háborúban. S a háborús idők bizonytalan állapotai a megyében a pestisjárványon, a zsidóüldözésen kívül a nagyszámú hatalmaskodásban is tükröződtek.¹³⁹

1347-ben Péter zeleméri plébános és esperes a *nagykállai, tótkállai és nagysemjéni* telepéseket kihágásaik miatt egyházi átok alá vetette. Jellemző, hogy Csontos Mihály, volt alispán 1349-ben a *kállai piacon* két lovat, nyolc rófnyi tournai-i szövetet, kardot és egyéb értékes holmikat zsákmányolt.

A tengeren túli hadjáratban a Balog-Semjén nembeli Ubul István erdélyi vajdával vett részt. Kállai Simon fia: Péter otltétéről 1350-ből van tudósítás.¹⁴⁰

A bizonytalan állapotokra való tekintettel ebben az évben I. Lajos király parancsot ad a nádornak, az országbíráknak, a megyei ispánoknak, alispánoknak s az ország minden hatóságának, hogy (az ország régi szokásai alapján) a birtokos nemes ítéljen a birtokán élő birtoknélküli felett, kivéve a nyilvánvaló rablást és a főbenjáró büntetteket. A törvény elfogat-tatása nagy nehézségekbe ütközött. 1351-ben Semjéni Lengyel János fia: László birtokát orosi Simon fia: Imre elpusztította, s noha ez főbenjáró büntett volt, Imre a megye joghatóságát nem ismerte el ebben az ügyben.¹⁴¹ Lászlót 1349-ben napkori birtokostársai is megverték, megsebesítették, majd 1350-ben három jobbágya szökött el. Három év múlva Semjéni Lőköst és szolgálait rokona, kállai Iván fia: András Fülöp birtok közelében megtámadta és lovaikat elvette. Ugyanazon évben a pereiről és hatalmaskodásairól ismert biri Tamást orosi Simon fia: Imre testvére, Péter támadta meg. A közeli rokon Tamás feleségének jobbágját *házából* rabolta el, szolgálival a *biri kúriát* is felforgatta. Majd a per alatt álló István nevű emberét kiszabadította. A *templomba* menekült Tamást és jobbágyait elűzte.¹⁴²

1354-ben az olasz hadjárat számára Szabolcs megyében újabb hadat

állítottak, s ekkor a pereskedések is szüneteltek. A következő évben orosi Simon fia: Péter tótkállai birtokáról rokonaival és servienseivel együtt biri Tamás *nagykállai kúriájára* törtek ismét. Biri Tamást meg akarták ölni, „a kúriájuk előtt álló üres edényt (*tunella*) karddal széthasították. Majd a két évvel ezelőtt megtámadott *Vörös János jobbágy házát* dúlták fel. Péter falubíró (villicus) és Balázs jobbágyot szintén *házukban* akarták megölni. Valóságos kis magánháború után a perben kállai Simon fia: Péter esküt tett ártatlansága mellett.¹⁴³

A nagy veszteségek mellett ebben az évben biri Tamás édesanyja (szabolcsi Domokos leánya) hitbérét és hozományát követeli. Domokos birtokrészének felbecsülése 1357-ben történt meg. A birtokrész értékelve: Szabolcsot és Balsát száz márkára becsülték, az *olaszi* birtokrészt a sok szőlő miatt százötven márkára, míg a *nyíregyházi* negyedét csupán huszonöt márkára értékelték.¹⁴⁴

1357-ből különösen sok birtokpert ismerünk. A Panyolaiak az erdélyi sókamarák ispánjának *szamosszegi* jobbágyságait *panyolai és bachnai* birtokaik jogtalan használatától tiltják el. Tiltakozik nagysemjéni István fia: István mester is a *kissemjéni* birtokán sertéseiket legeltető „telepesek” kártevéséi ellen. István Kántor Bereck és Loránd jogtalan követelése mellett is pernyertes, de azok hatalmaskodással akadályozzák a törvényadta jog érvényesítését.¹⁴⁵ Vele pereskednek biri Tamás és fiai is a *badalói* zálogból ki nem váltott birtok tulajdonjoga végett. Majd Báthori György törvényes alap nélkül István egyik lovasserviensét is elfogja, s hosszú ideig fogságában tartja. S országos szempontból is jellemző, hogy Erzsébet királynő több oklevélben hasztalanul próbál akarátának érvényt szerezni. A királyné *vári* és *tarpai* jobbágyságai az István fia: Istvántól elrabolt sertések árát nem hajlandók megfizetni.¹⁴⁶

1358-ban biri Tamás és felesége, valamint fiai „zavaros helyzetükön” változtatni szándékoznak, s *oszlári (Tiszaeszlár)* birtokrészüket a Balog-Semjén nemzetség kiemelkedő gazdag tagjának, István fia: Istvánnak negyven márkáért elzálogosítják. Biri Tamás — mint igen gyakran —, ebben az évben az öt terhelő perek mellett pert folytat kállai Lengyel János fiai, valamint a kölcsönt adó István fia: István ellen. A sok perköltség és a pénzbírságok miatt 1359-ben az elzálogosított *oszlári* birtokrészt a család képtelen visszaváltani, ami újabb perre vezet.¹⁴⁷ Az anyagilag tönkrement biri Tamás fia: László bátori Lőkös fia: Péter mester Német Péter nevű jobbágyságától a vám megfizetése után nagyobb értékű holmikat rabol el.¹⁴⁸

1358-ban a megye közgyűlésén nagysemjéni Lengyel János fiai: László és Lőkös mesterek tiltakoznak, hogy rokonuk, az említett István bagosi jobbágyságtól ötven marka értékű tárgyat vett magához, s abból nem juttatott semmit nekik. Majd Lengyel János fia: László István fia: Istvánnal közös birtokáról nyolcvan forint collectát szed be, s ebből ő sem ad semmit Istvánnak.¹⁴⁹

Még ebben az évben István mester servienseivel Lőkös fia: Péter mesterhez mennek *Bátorba*, hogy elégtételt kérjenek odaszökött jobbágaik

ügyében. Ekkor derül ki, hogy bátori Péter István fia: István János nevű jobbágyának lovát és kardját is elvette egy hatalmaskodás közben.¹⁵⁰

1359-ben *Kállóban* a pataki várnagy alvárnagyai vámszedők voltak. Vörös Mathius alvárnagy a Kállaiak és a Semjéniek egy-egy jobbágyától jogtalanul vámot szed, mivel nem a *szombati vásárnap* volt.¹⁵¹

1360-ban I. Lajos király szolgálataikra való tekintettel (italiai hadjárat) kivési semjéni Mihály fiának: Lászlónak fiait: Ubult és Mihályt, valamint utódaikat, továbbá birtoktalan jobbágyaikat a megyei ispán joghatósága alól, s elrendeli, hogy (miután birtoktalan jobbágyaik felett ők maguk) ő felettük csak a király, a nádor és az országbíró ítélhet.¹⁵²

Ez évben újabb telepítés is történik. István fia: István tiltja, hogy *Szalka* és *Máté* birtokot jövevényeknek (adventis) idegenítsék el.¹⁵³

Az 1360-as év okleveleinek tanúsága szerint több nemzetségtagot megöltek, illetőleg megcsonkítottak. Biri Tamás a királynak tesz személyesen panaszt, hogy rokonaik (László fiainak) serviense és társaik meggyilkolták László nevű fiát.¹⁵⁴ A jogállapotokra jellemző, hogy *geszterédi László fia: András szabolcsi alispán* szolgálival a megyei törvényszéken kívül megsebesítette és megcsonkította Lengyel János fiát: Lászlót. Dénes *daróci* telepes semjéni Lengyel Lőkös egyik jobbágyát, amint jobbágytársa házából kilépett, nyíllal megölte. Ugyanakkor István fia: Istvánnal szemben állandóan hatalmaskodó Kántor Bereck és Loránd a *tárkányi ménest* megtámadták és öt lovat nyíllövessel megöltek, többet pedig megsebesítettek.¹⁵⁵ Ez utóbbi az okatlan pusztítási, bosszút kíváltó esetekre, míg az előbbieket a szándékolt emberölésre és csonkításra jellemzőek.

Az 1360-as években a nemzetség történetét a szerteágazó, nagyszámú hatalmaskodási perek anyaga jellemzi. 1361-ben kállai Iván fia: László mester és kállai jobbágyai, valamint kék serviense István kállai offiálisának *házára* támadt, s egy serviensét megsebesítve egy vétke miatt őrzött jobbágyot kiszabadítottak. A királynő tarpai jobbágyai közben *Badaló* birtokát támadták meg újra, az őrzőket kardélre hányva, ökröket, juhokat és marhákat hajtottak el. Az ügyet 1362-ben is tárgyalták; a törvényszéki döntés eredménye azonban ismeretlen maradt.

Egy 1363-as feljegyzés szerint biri Tamás elhunyt,¹⁵⁶ s *kállai házába* az ellene sok hatalmaskodást elkövető orosi Simon fia: Péter költözött be akkor, amikor az osztozkodás még nem történt meg. Ez a tett heves tiltakozást vált ki unokatestvérei: János fia: Lőkös és Ábrahám, valamint István fia: István semjéni nemesek körében.¹⁵⁷ A rokon panyolai Péter fiainak birtokát a szomszédok, különösen az *olcsvai* és *szamosszegi* népek állandóan jogtalanul használják. 1365-ben már a szomszéd kállai nemeseket is tiltani kell birtokának és erdeinek jogtalan birtokbavételétől.

Az igazságszolgáltatás ezeket az ideiglenesen, vagy tartósabban felépő földhasználókat nehezen képes eredményesen büntetni. 1363-ból egy gyilkosságot elkövető elleni „gyors” eljárásról van tudomásunk. Lengyel Lőkös szolgálja három évvel azelőtt *Szakoly* faluban meggyilkolt testvérének gyilkosát eskü letétele után vármegyei döntésre azonnal kivégzi.

Az igazságszolgáltatás más vonalon is lassú, körülményes menetet mutat. Hiszen 1364-ben minden tiltakozás ellenére orosi Simon fia: Péter még mindig biri Tamás *házában* lakott *Kállóban*. Ebben az évben régi büntetés címén követelnek a biri familiától százötven márkát. Helyette *kállai, biri, löki* és *napkori* birtokukat foglalták le a megyei emberek. A rokonok azonban a fele részt megváltották.¹⁵⁸ 1364-ben újra a szomszédok jogtalan birtokhasználatával szemben tehetetlen a törvényhozás. Lengyel Lőkös és kállai István fia: István *laskodi, nádastelki, szegtelki, bagosi* és *tamásfalvi* birtokait használják és művelik a szomszéd népek. Ugyanakkor a közbiztonságra jellemző, hogy a *Szaniszló* felé tartó Mihály fia: Péter atyját a bátori nemesek *Kálló* és *Semjén* között kegyetlenül megverték. Nyíltan *más házának* felgyújtásával is fenyegetőztek, s akkor az sem csoda, hogy 1365-ben István badalói birtokáról a rokon Lőkös mester hatvan köböl terményt elvisz. Az állandó perhelasztások lesznek a jellemzők erre az időre, mint ahogy az kállai Iván fia: László 1365-ös birtokba való beiktatáskor történt annak ellentmondása miatt.¹⁵⁹

Bátorban sem volt biztonságosabb állapot. Bátori János fia: István a vásáron Lengyel Lőkös jobbágyától egyéb hatalmaskodás elkövetése közben hat forintnyi összeget vesz el.

Gyakran a visszaéléseket vizsgáló, törvényszéket tartó alispán sincs biztonságban, mint azt panyolai Lőkös esete bizonyítja, akit domahidai Miklós fia: Miklós törrel akart megölni.

1367-ben semjéni László fia: Mihály és semjéni Lengyel Lőkös *Görény* nevű birtokát foglalják el a szomszédok. Majd 1369-ben a tarpai telepések *Panyola* birtokról hajtanak el tizenennyolc sertést.

A hatalmaskodókat, tolvajokat többnyire, ha hosszú idő után is, elfogták. Szökésük esetén országos körözvényt adtak ki ellenük. Jellemző eset erre, hogy mikor nagysemjéni István és Lengyel Lőkös badalói Lukács literátust, mint tolvajt megfosztották javaitól; sertéseit és barmait *Nagysemjénbe* akarták hajtani, akkor Lukács többedmagával megtámadta őket és az állatokat *vári telkére* hajtotta, s onnan megszökött.¹⁶⁰

Szabolcs megye gazdag birtokai különösen vonzották a „kétés” elemeket és jogtalanságra ösztönözték a szomszéd birtokosokat is. Ilyen gazdag birtok a sósdi, amelynek felosztásakor *huszonnégy kúriáról* és a Berzova folyón levő *nagyobbszámú malomról* van tudomásunk. Jellemző az is, hogy kállai Mihály és Ubul jobbágyától Fábian fia; Pétertől ötszáz forint értékű javakat, főleg posztót raboltak el *Zanthou* és *Eteel* (?) nevű birtokok között. 1371-ben Demeter fia: János, Lengyel Lőkös, Ubul és Mihály kállai nemesek egy jobbágyának bizonyos okból (kártérítés stb.) negyvennégy aranyforintot fizetnek ki. 1373-ban a fentnevezettek, valamint István és Imre fia: István gazdag birtokosok *Nagysemjénben* új templomot építenek.

Lengyel Lőköst nem éri ezután szerencse: méneséből száz forintot érő csödört és tizenkét kancát hajtottak el bátori János fia: György serviensei *Fehértóra, Bátoron keresztül Túrterebe*sre (*Túrterebe*s — *Ugocsa m.*) és

ott elidegenítették.¹⁶¹ Lengyel Lőkös bosszúját panyolai jobbágyokon tölti ki. A *Pócsról* jövőket servienseivel verette meg, míg a harmadik jobbágyot *Kállón* hurcolta végig ütlegetve.

Semjéni István fia: István mellett a nemzetség leggazdagabb ágjai kállai László fiai: Ubul és Mihály mesterek voltak. 1374-ben kétezeröttszáz aranyforintért megvették a *Szalka* nevű birtokot a *Mindszentek tiszteletére épült kőtemplommal*, a *Bereg megyei Nogmuse birtok felét*, a *Keresztelő Szt. János tiszteletére épült kőtemplommal*, végül pedig *Gemzse birtok felét*, ahol *Szt. Bertalan tiszteletére van egy fakápolna* (capella lignea) emelve.¹⁶²

Nagybirtokos rokonát Ubult képviseli *Leleszen*, a konvent előtt Lengyel Lőkös, tiltakozva, hogy Ubul mester *Kissemjén* és *Kér* nevű birtokáról az officiális vezetésével a *gyarmati jobbágyok* tizenhat disznót hajtottak el, valamint más hatalmaskodást, verést, fogvatartást követtek el 1374-ben. Azonban 1376-ban a *kéri birtokáról* hazatérő Lőköst a *szamosszegi jövevény* telepesek megölik. Azok tehették, akik panyolai Péter fia: János halastavát kihalászták, s rétjeit lekaszálták, valamint a szénát is elvitték. 1377-ben. I. Lajos király Lőkös árváinak védelmét Miklós szabolcsi ispánról és az alispánról Lőkös unokatestvéreire ruházta át. Később kállai Lőkös fia: Miklós Garai Miklós nádornak tett komoly szolgálatot, annak köszönő oklevele szerint.¹⁶³

1378-ban kisebb perekről van tudomásunk. Kállai István fia: István *Radalf* nevű birtokba történő beiktatás ellen tiltakozik. Ugyanakkor István orosi jobbágyaitól kállai Demeter fia: János tizenöt szekér szénát visz el. Testvére Szaniszló István *napkori* birtokára tört és ott több jobbágyot megvert és megsebesített. Cudar (Zudar) Péter szlavóniai bán panyolai Péter fiának: Jánosnak *panyolai és szamosszegi* birtokán hatalmaskodott nagy károkozással. Ebből az ügyből hosszú per lett.

1379-ben a nagy itáliai hadjáratban a veterán Ubul mellett testvére Mihály és panyolai Péter fia: Lőkös vett részt, ekkor szünetel az összes peres ügyük.¹⁶⁴

1380-ban nagysemjéni István fia: István is Itáliába vonul hadba familiárisaival (márc. 11—júl. 1.). Közben kállai István *napkori* birtokának villicusát elüzi rokona kállai Demeter fia: Szaniszló. Ekkor kállai Demeter fiát: Jánost István fia: István ellenében a király elé idézik. Egy év múlva Szaniszlóval *Harang* birtok ügyében pereskednek, az Istvánt megillető rész miatt. 1380-ban folytatódik Ubul és Mihály pere szabolcsi Lászlóval *Szabolcs*, *Balsa*, *Nyíregyháza* és az *olaszi birtok*rész elidegenítése miatt.

Kállai Demeter fiát: Jánost 1381-ben *Bátor* vásárán (május 8-án), *Szalka* vásárán (május 9-én), *Kálló* vásárán (május 11-én) nyilvános perbe idézték. A per folyamán István orosi jobbágyaitól elvett tizenöt szekér széna visszaadására és bizonyos nagyságú pénzbírság kifizetésére ítélik Demeter fia: Jánost.¹⁶⁵ Ekkor történik, hogy a nagysemjéni Lőkösök tiltakozása ellenére a *Szt. Miklós egyház* papja önkényesen a másik templomba, a nagysemjéni leányegyházhoz megy át misézni.

Ugyanebben az évben a bácsi telepesek másodszor is Ubul mester *szalkai birtokára* törnek; állatokat hajtanak el és gabonát s egyéb javakat rabolnak, közben verekednek és ölnek. 1382-ben viszont Jahch fia: György beregi ispán vádat emelt, hogy Ubul és Mihály (valószínűleg megtorlásból) a királyné bácsi jobbágyságainak földjeit, erdeit és rétjeit elfoglalták, a jobbágyságokat megverték, az ispán *atyai* (Vámosatya) tisztjét megölték, két szolgát megsebesítettek és két lovat, valamint száz forintot elvittek. A király halálának évében tartott per szerint „különös” bántódásuk nem esett. 1383-ban már a királyi sereggel Lengyelország felé vonultak. Majd még ez évben István horvát bánnal *Zára* felé indultak hadba.¹⁶⁶

Mária királynő 1383-ban panyolai Péter fiának: Jánosnak Cudar Péter elleni perének az utóbbit marasztalja el. A már hosszabb ideje folyó kállai Demeter fiai: János és Szaniszló és István fia: István közötti per alatt Szaniszló Orros Mihály nevű tisztje vezetésével megtámadták István fia: István jobbágyságait, s *házak* feldúlása és felgyújtása után távoztak csak el. Az ügyet Toldi Miklós szabolcsi ispán vizsgálta ki. 1384-ben a további csetepaté során „véletlen” gyilkosság is történik. Az ez évi per szerint, míg kállai István fia: István a királyi sereggel Lengyelország felé vonult. Nyilas Domokos és Mihály *meggyesi* jobbágyságait bántalmazta. Az 1384-es válságos évben Erzsébet királyné a sok csatát megjárt Ubult külön felkéri, hogy irányában hűségben maradjon, s a pártosokat ne támogassa.

1385—86-ban István radalfi János fia: Radalphus, valamint egyed-monostori István fia: János ellen viselt peréről tudunk. Folytatódik a *Harang* (ma Harangod) birtok ügyében a per is. Nábrádi György fia: János *Makód* birtok miatt pereskedik kállai Ubul és Mihály, valamint Lőkös fia: István és Imre fia: Domokos ellen. *Harang* (Harangod) birtok perében ismét nem születik végleges döntés. 1386-ban *Apáti* (Kopócsapáti) birtok határai miatt panyolai Péter fia: János és Zámbo Miklós tárnokmester vár ítéletre.¹⁶⁷

1387 tavaszán a *munkácsi várnagy* fegyveresen kállai Ubul és Mihály *nagysejéni* birtokára tör, s onnan a mezőről negyven marhát és ugyanannyi forint értékű lovat elhajtattott. Kállai Ubul közben a nádor előtt végrendelkezett: birtokait feleségére, Kelneki Magdolnára hagyta. Ebben az időben veszi meg kállai István fia: István hatszáz aranyforintért a *Raad* (Szabolcs megye) birtok mellett levő *Meger* nevű helységet.

1388-ban Ubul és Mihály László horvát bánnal a Száva felé szándékoznak menni hadakozni. A következő évben István nádor, a kunok bírása *famulusa*, *miles magister* Ubul panaszára, annak *szalkai* jobbágyságait védi a *naményiak* támadásától.

1390-ben kállai István érdemeiért *Kállón* évi vásár tartására kap engedélyt. Majd még ebben az évben a királyi sereggel a *moldvai részek* felé indul. Közben Philiphi István famulusaival együtt kállai Demeter fiainak Balázs nevű famulusát megsebzí és két jobbágyságukat saját birtok-részére költözteti át *Kállóból*. Ez időben rendeli el János zempléni főesperes karhatalom alkalmazását kállai Demeter fia ellen, mivel már régebben

a *gávai* és *borzeli* (berzeli) plébánosok, majd 1388-ban a *szabolcsi, tímári és orosi* plébánosok jobbágyaikkal kiközösítették őket, s ennek ellenére sem hajlandók egy bíróági döntésnek alávetni magukat.¹⁶⁸

1391-ben biri Tamáshoz hasonló nemzetségtag tűnik fel az oklevelekben: semjéni Lőkös fia: Miklós, aki hatalmaskodásban és károkozásban szinte felülmúlhatatlan. Első ténykedéseként fegyveresen feltörte kállai László fia: Mihály *Semjénben* levő házát, s onnan valamennyi birtokjogi oklevelét elvitte. A fentemlített *székelyi* birtokáról számtalan lovat vitt el, *Napkoron* a jobbágyokat fosztogatta. Tettei mellett eltörpülnek a *naményiak*, akik Mihály *gemsei* jobbágyától házának kifosztása után háromszáz forintnyi holmit visznek el, s közben *Szalka* birtokon is hatalmaskodnak. Hiszen 1392-ben Miklós kállai István fia: Miklósnak *kállai* birtokrészen öl meg egy jobbágyot, s többet meg is sebesít. S miután százötven lovat elhajtott, kállai István *bodolai* birtokán hatalmaskodik úgy, hogy közben jogtalanul collectát is szed. Kállai István ennek ellenére *Meggyes és Tarkan* (Szatmár megye) nevű birtokot megveszi. Sőt, 1393-ban István hatalmas birtokokat is örököl. Viszont Lőkös fia: Miklós nagy költséggel kiszabadítja a török fogságból testvérét Istvánt, aki *kállai birtokrészeit* rögtön elzalogosítja és elidegeníteni törekszik azokat.

1394-ben a királyi had újra összegyűlik. 1395-ben is folytatódik a szabolcsiak hadbavonulása. Ekkor megy kállai István fia: Miklós János esztergomi érsekkel *Moldvába*.¹⁶⁹

A háborús időkben Szabolcs megye nádori gyűlése sok gáztette miatt semjéni Lőkös fia: Miklóst, mint gonosztevőt proscibálta. Kivégzését a nemzetség nagy befolyása miatt kerülte el, úgy, hogy Zsigmond két kezes állítása mellett megbocsátott neki. Ez nem sokat segített rajta, hiszen 1395 elején már *Székely* birtokon a jobbágyokon hatalmaskodik újra. A megtorlás most nem marad el: a bátori hospites és a jobbágyok *Orosn, Kállón és Semjénben* a mezőn meghurcolták Miklóst. Sajátságos bosszújuk során száz capetia (kepe) gabonáját és szénáját *laskodi* birtokáról *Jákóra* vitték. *Semjénben* pedig *napkori* (?) jobbágyát csúnyán megverték és kifosztották. 1398-ban azonban Miklós két *rakamazi* familiárust éjnek idején rajtakapott, hogy *gyománi* részirtokáról jobbágyai épületfáját négyökrös szekéren elszállították, ezért a nagykorú Egyedet Szabolcs megye alispánja és szolgabírái által *Kálló* községben felakasztatta. A nyár végén a *kállai vásáron* posztót rabol semjéni Miklós, de ennek árát a bíróság megfizetteti vele. Meggyesi László és Semjéni Miklós mester egy *wyfalui* jobbágyot tetten ér, amikor *ezlári* (eszlári) birtokáról ottani jobbágyainak gabonáját két szekéren (nyolc ökörrel) el akarta hordani, megölve vitték a törvény elé. Minden jogtalan javadalomszerzése ellenére Miklós kénytelen a szatmári *Semjén és Keer* (Kér), továbbá *Phylep* (Fülep) birtokon levő birtok részeit a Szamos folyón levő *malommal* együtt kétszázötven aranyforintért elzalogosítani.¹⁷⁰ A XIV. századvégi anarchia azonban neki kedvez. Az országos pártharcok teremtette helyzetet kihasználva 1399-ben *Panyola* birtokra tör, egy familiárist megöl, majd egy semjéni jobbágy fele-

ségét házába viteti . . . Ugyanakkor a panyolaiak erdeit szüntelenül vágatta és földjeiket is felszántatta. Ezután a panyolaiak *semjéni* részbirtokának egy részét elfoglalta és a birtokrész határait leromboltatta.

A korszak általános jellemzője, hogy a hatalmaskodás és az anarchia ellen küzdő Debreczeni Dózsa leszármazottja is *semjéni* László fia: Mihály *bagosi* birtokán *jobbágyházakat* foszt ki. A *bátori* vásáron Miklós jobbágyságait az ottani birtokosok fosztják ki több esetben. S míg IX. Bonifác pápa kállai István egri egyházmegyei papot és kállai Mihály feleségét külön oklevélben országosan is egyedülálló, megkülönböztető nagy keggel ruházza fel, addig a XIV. század végének szinte utolsó adata biri Tamás után a nemzetségben az anarchikus helyzetet kihasználó, a zavarosban halászó *semjéni* Lőkös fia: Miklósról szól, aki bátori János *Léta* nevű birtokát prédálja, s az ottani erdőket *semjéni* jobbágyaival sorra kivágatja.¹⁷¹

Szabolcs megye az általános anarchiában, 1399 nyarán proscriptiók rendeletet ad ki a felsorolt gonosztevők ellen, s azokat fejük és birtokuk elvesztésére ítéli, s felhatalmaz mindenkit megölésükre, javaik lefoglalására. Kihirdeti, hogy az ítélet végrehajtásával szemben nincs további kereset, s minden nemest a proscriptáltak büntetésével sújtja, aki menedéket ad nekik.¹⁷²

A Balog-Semjén nemzetség olyan kiváló tagjaival szemben, mint kállai Ubul és István fia: István a XIV. század több szakaszában a biri Tamáshoz hasonló *semjéni* Lőkös fia: Miklósnak kedvez az anarchia, s az amúgy is gyakori hatalmaskodások számát növelve akadályozza a törvényes úton történő számonkérést, majd azt követő komoly büntetés végrehajtását. Az általános feudális anarchiában természetesen kisebb vagy nagyobb mértékben mindegyik nemzetségtag alakja feltűnik több pozitív, s mindig a központi hatalmat támogató vonás mellett negatív beállításban is. Viszont ezek adják az adatok sokrétűségében a XIII. századvégi, főleg a XIV. századi Szabolcs, közvetlenül *Nagykálló és környékének* a Balog-Semjén nemzetség történetén keresztül jelentkező jellemző vonásait is. S így a korai, XIII—XIV. századi *Nagykálló* állapota is csak ezeknek az adatoknak az átszűrése után rajzolható meg.

Nagykálló a XIII. század második felében, mint főispáni székhely kezdett kiemelkedni a X. század óta az európai országok faluival szoros meg-egyeződést mutató magyar faluképből.¹⁷³ Magyarországon ebben a korban a 15—30 családot számláló falu volt a legteljesebb,¹⁷⁴ s *Nagykálló* feltételezhetően, ha nem is „óriás”, de az európai középszintet megközelítő községgé alakulhatott.

A víz és felszín meghatározó szerepe által formálódó falukép az említett történeti tényezők hatására a nagyobb beépített rész mellett kiterjedt mezei területet: szántóföldet, legelőt, rétet, erdőt stb. mondhatott magának. A falu képeznek kialakulásában a síkvidéki, árterés, földműves, állattartó, erdős és az átmenő forgalom útjába eső, valamint a templomos jelleg döntően szerepet játszhatott. A XIII. század végén a félig vagy egészen

földbemélyített házak helyett a XIV. században már a kiemelkedő fa és paticsházak jelennek meg. Magasabb, valamint szélesebb és hosszabb, s egyben tagoltabb lakóházakat, csűröket, istállókat és színeket építenek, a házak körül veteményes, gyümölcsös vagy szérűskertet rendeztek be.¹⁷⁵ *Nagykállóban* az első építkezők még bőséges teret hagytak a teleknek, s csak a XIV. században kezdődik meg ezeknek az aprózódása, s ekkor alakulnak ki a hézagos vagy deserta (puszta) telkek.

Az egyháztalan falukkal szemben a XIV. századi adatok szerint *Nagykállóban* két templom is volt. A régebbi (az Árpád-kori), míg az újabb a XIV. században előnyös központi szerepe és vásártartása (1315) révén bővülő falunak lehetett a központja. Mivel a templom fekvése mindig központi volt, ez egyúttal a falu magját is jelölte, melynek néhány utcája a templomhoz vezetett.¹⁷⁶ A templom a fórumon (piactér) épült, ahol a szombati napon tartott hetivásáron a távoli környék áruját gyűjtötték össze. A királyi vámszedők (1359-ben) *Kállóban* a pataki várnagy alvárnagyai voltak, s itt szedték a vámokat.

A falu központi magjában széles utcán, nagyobb házban, kiterjedtebb telken módosabb parasztok éltek. Közülük is kiemelkedett a Balog-Semjén nemzetség több tagjának a kúriája (kállai Iván fiaié, semjéni László fiaié, biri Tamásé, II. Istváné stb.). Ezek többnyire kőből épülhettek, mint a XV. század második felében kállai István *nagykállai kúriája*. Épülhettek azonban fagerendából is és fallal is körülvethették. Biri Tamás *nagykállai kúriája* előtt egy nagy edény (tunella) is állt. Ezek a kúriák a gyakran hozzájuk csatlakozó allodiumokkal nem mindig a falu közepén, hanem inkább (a legutóbbi időkig) a falu szélén általában kiemelkedő ponton épültek és a földekkel szoros kapcsolatban voltak. Az itt lakók rangos portái a járadékszerző és a törvénytartó földesurak hatalmát tükrözték (II. István privilegiuma 1345-ben, I. Lajos 1350-es törvénye, az 1349-es vámszedéss jog). A kúriák közelében éltek a földesúr tisztjei, az officiálisok s esetleg a familiarisok is. *Kállóban* semjéni László fiainak: Péternek és Miklósnak *aranymíves háza* is volt, amit leromboltak a rokonai (1345). A faluban ismert és fontos ház volt a *kovács-ház* (domus fabrilis), amely a falu ki- vagy bejáratánál épült. A *községi malom* többnyire szintén a falun kívül működött, a víz folyásának megfelelő helyen.

Magyarországon nagyon ritka a *falusi fürdőház* (domus balnearia), ami a nyugati országokban (főként Németországban) a nagyobb faluk szokásos tartozéka volt. *Nagykállóban* a nemzetség birtokában működött *fürdőház*. A fürdős az üst (kád?) használatáért Iván fiainak egy garast fizetett (1346).

A falu élete szempontjából jelentős szerepe volt a kútnak. A XIV. században leginkább kifolyó forráskutakkal találkozunk, de ásott kutakat is nagyobb számban ismerünk.¹⁷⁷ A XV. században a Kállai kúria mellett *ásott bődönkutat* használtak. A jobbágyok a falu közepén álló *falukútját* használták. Az ivóvíz szükségletet a *Nagykállóhoz* tartozó, halban igen gazdag *Fertő tó* is kielégíthette.

Nagykállón a heti (1315, 1325), majd az országos vásár (1390) miatt szé-

les kereskedelmi út vezetett át. Ez lehetett a via libera, a mai országutak elődje, amely mindenki számára nyitva állt a via communisszal szemben (közös út), amely a kállai birtokosok kezében volt. A faluból a mezőre is külön utak nyíltak. A történeti adatok alapján a középkori falukat kerítés vette körül, két vagy esetleg több kapuval. *Nagykállóban* az okleveles adatok szerint (vsz.) kertek (hortus) voltak. S mint számottevőbb település, aligha volt meg *gyepű* vagy *árokvédelem* nélkül. A külső kerítésre, amely a védelmet szolgálta az áradások, az állati kártevések, valamint az ártó emberi törekvések ellen, nincs adatunk.

Az igazságszolgáltatás a falusi bíró és a joghatósággal rendelkező földesúri, illetőleg a megyei hatalom kezében volt. A Balog-Semjének a megye fontos tisztségeit és megbízásait is igyekeztek megszerezni. Irányították a megye arculatát, de ők adták a főúri nagybirtokosoknak az előkelőbb familiárisokat.

Nagykállai adataink szerint a mezővárossá fejlődő faluban igen gyakori volt a javak elorzása és az emberölés, vagyis a hatalmaskodás. Igen sűrű volt a gyűlékony faházak pusztítása (1350-ben Biri Tamás). Ugyanekkor jellemző a javakért folyó harc, a bosszúállás: a visszaütés. A Balog-Semjén nemzetség hatalmaskodó alakja, Biri Tamás egyházat rabol ki és teljes falukat pusztít el, mint például *Geszterédet*. Nemzetségtársai házáat megrohan-ták és birtokaikat is többször elfoglalták orosi Simon fiai is. Nem riasztotta el őket a nagyobb hatalmaskodásokért megítélt fej- és jószágvesztés sem (ennek végrehajtására ritkán került sor). A XIV. század második felében elterjedt proscriptiókra (levelesítés) közbűntett elkövetése miatt semjéni Lőkös fia: Miklós is felkerül.

A hatalmaskodások során legtöbbször az állatok elhajtásáról, a földek megcsonkításáról, a gabona és egyéb javak elhordásáról, a jobbágyházak kifosztásáról és emberölésről van tudomásunk. Gyakori adat van a *Nagykállóban* történő fosztogatásról is: a *kállai* piacon éppen Csontos Mihály, a volt alispán rabolt (1349). Az ide jövő vagy az innen távozó vásároló jobbágyokat is gyakran kifosztották. Megyebeli adataink vannak a templom, a kolostor, a parochiális ház és a plébános megtámadására is (Biri Tamás 1331, Semjéni Mihály fiai).

A jobbágyok által kezdeményezett hatalmaskodások mögött, mint a határjelek elpusztítása stb., földesúri kezdeményezés is lappanghatott.¹⁷⁸ Adataink szerint a *nagykállai* jobbágyok fegyveresen keltek útra, amire a gyakori fegyverelvadás illetőleg összecsapás adataiból következtethetünk. Az itteni jobbágyok is a nemesekkel azonos fegyvert: kardot és íjat-nyilat használtak a leggyakrabban.

A pénzgazdálkodás fejlődésével a XIV. században már egyre inkább készpénzt szednek el a hatalmaskodók. Az adatok nagy száma mutatja a jobbágyabductiót (erőszakos elvezetés). A *kállai* és *semjéni* jobbágyokat főleg a bátori birtokosok vitték el, ha kellett, erőszakkal is (1358).

Mindezek mellett a XIV. századtól megnövekedő árutermelés és áruforgalom fejlődése a XV. században virágzó mezővárostípust hoz létre, amely-

nek lakói a parasztpolgárok. A kialakuló sűrű mezővárosi hálózat az ország minden faluja számára biztosítja a piacot. Így lesz *Nagykálló* is (főleg a XV. században) a környező falu népe számára a gazdaságnak és a művelődésnek nagyobb központja, amely ha feudális hatalom alatt is, de több lehetőséget biztosít a továbbfejlődéshez.

Nagykállóban a XV. századtól kezdve külföldi: nyugati és keleti kereskedők, építészek és művészek is megjelennek a megnövekedett igények¹⁷⁹ és az itteni fejlődés szerves következményeként. Ennek bemutatása és bizonyítása egy következő tanulmány feladata.

1. A Balog-Semjén nemzetség és Nagykálló története a XIII—XIV. században.
Régészeti adatok Nagykálló XV. századi történetéhez.
2. A nagykállói Kállay-család oklevéltára. I—II. Bp. 1943. (a továbbiakban = Kállay...)
- Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. Bp. 1900.
Szerinte Ubulnak I. Egyed nevű testvére is szerepel (1214).
3. Szabolcs vármegye (Szerk. *Borovszky Samu*) MVV. Bp. é. n. szerint ez a Mihály a nagysemjéni, míg Egyed az öregebbik Kállay-ág alapítója.
Maksai Ferenc: A középkori Szatmár megye. Bp. 1940. 191. szerint ez a Tamás is nemzetségtag lehetett (Semjén ma = Kérsemjén).
4. *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 5—6 k. Pest, 1859. 33.
5. *Kandra Kabos*: Szabolcs vármegye alakulása. Bp. 1884. 35.
6. Uo. Szerinte a Kállayak Szatmár megyeiek, és a család törzshelye Semjén.
7. *Kandra Kabos*: i. m. 36.
8. Szerinte *Kállónak* régi neve *Bozna Dana* (Buzna Dada) volt, ami arra mutat, hogy a mai *Dadával* egy rendeltetésű volt, minthogy ez igen régi Kállay-birtok. i. m. 33.
9. Uo. 34.
10. *Maksai F.*, i. m.
11. Uo.
12. Uo. 191.
13. Kétparti településük már akkor állott, amikor a király a gypűn túli területekre téve a kezét, azokat megyéjébe szervezte. *Maksai F.*, i. m. 51.
14. *Németh Péter*: Szabolcs és Szatmár megyék Árpád-kori földvárak és monostorai. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. II. Szeged, 1966—67. 127—134.
15. Uo. 128.
16. *Dercsényi Dezső*: Magyarországi művészet története. I. Bp. 1961. 88—89.
17. *Németh P.*, i. m. 130—134.
18. A földvárak a XII—XIII. század fordulóján elavultak, korszerűtlenségüket a tatárjárás (1241) bizonyítja.
19. A birtokfelosztás írott és íratlan törvénye alapján.
20. *Borovszky S.*, i. m. 151. szerint a tatárjárás után alapították *Kállót Buzna Dada* község helyén.
21. *Karácsonyi J.*, i. m. 194.
22. I. Mihály 1252-ben talán szatmári comes (?) volt, míg 1232-ben biztos, hogy ugoesai ispán lett Pállal és Istvánnal együtt.
23. *Maksai F.*, i. m. 51.
24. A Balog-Semjén nemzetség családainak, így a Kállayaknak is egységes birtokestük volt. *Maksai F.*, i. m. 160.

25. Ezeket a pusztákat még Ubul kapta II. András királytól, gyermekeitől viszont elidegenítették. *Nagy I.*, i. m. 33.
26. Kállay ... 16.
27. Árpád-kori és Anjou-kori levelek (XI—XIV. század). (Szerk. Makkai László és Mezei László.) Bp. 1960. 353., 531. jegyz.
28. Kállay ... 19.
29. Árpád-kori és Anjou-kori levelek. i. m. 353., 531. jegyz.
30. Borovszky S., i. m. 417.
31. *Németh P.*, i. m. 128.
Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (Szerk. Szentpétery Imre) II. Bp. 1943. 3455 reg. szerint 1287-ben vette el a király *Beszterecet* a Hontpázmá-nyoktól.
32. Kállay ... 28.
33. Árpád-kori és Anjou-kori levelek ... 215.
34. Kállay ... 14. (Bizonytalan datálású oklevél.)
35. *Koroknay Gyula*: A kállói vár. A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve. II. (1959) 79.
36. Kér (Keeri, Keer, Ker) ma = Szamoskér (róla szóló adataink az oligarchia korában épült és hamarosan le is rombolt váráról beszélnek). *Maksai F.*, i. m. 160.
37. Árpád-kori és Anjou-kori levelek ... 953., 533. jegyz.
Németh P., i. m. 133. ugyancsak ezen a véleményen van.
Karácsonyi J., i. m. 182. szerint I. Mihály 1286-ban erős fészket rak *Kérsemjénben*.
38. *Kandra K.*, i. m. 35.
39. *Panyolát* időnként *Nagy-Semjénnek* is nevezték. „Naghsemyen alio nomine Panyola.” 1455. A Panyolaiak saját vallomásuk szerint a Kállayakkal „in una linea generacionus” vannak, mit közös birtoklásuk bizonyít: 1347, valamint *Karácsonyi J.*, i. m. 187. 1335-ös adat.
40. *Maksai F.*, i. m. 190.
41. Uo. 1292-es és 1319-es adat.
42. Uo. 1325-ös adat.
43. A XIV. század elején történt ez a különválasztás, ekkor *Semjén* (*Kérsemjén*) már régen külön községként létezett. Az új részekre bontott *Panyolát* (a Panyolaiak ill. a Kállayak részét) 1455-ben *Naghsemjénként*, míg a fiatalabb *Kérsemjént* *Kissemjénként* is hívták (1342—, 1460).
44. *Karácsonyi J.*, i. m. 187. szerint ez a birtokszétbontás 1347-ben nem vehető biztosra.
45. *Maksai F.*, i. m. 51—52.
46. *Sőregi János*: A panyolai tölgyfaépitmény háromrendbeli ásatásának története. Jelentés Debrecen szabad királyi város Déri Múzeumának 1929. évi működéséről. Debrecen, 1930. V. 35—50.
Uő.: Előtanulmányok a panyolai tölgyfaépitményhez. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1933. Debrecen, 1934. 65—115.
Uő.: a panyolai V. ásatás uo. 1934. Debrecen, 1935. 63—67.
Uő.: a panyolai VI. ásatás uo. 1935. Debrecen, 1936. 76.
Uő.: a panyolai VI. és VII. ásatás uo. 1937. Debrecen, 1938. 32—39.
Uő.: a panyolai VIII. ásatás uo. 1938. Debrecen, 1940. 47—49.
Uő.: VIII. IX. és X. panyolai régészeti ásatás ismertetése.
Uo. 1939—1940. Debrecen. 1941. 82—90.
Uő.: a XI. panyolai ásatás uo. 1942. Debrecen. 1943. 38—45.
Uő.: a XII. panyolai ásatás uo. 1943—1947. Debrecen. 1948. 12—14.
47. *Sőregi J.*, i. m. 1933. 74.
48. Uo. 98—115.
49. *Könyöki József*: A középkori várak. Bp. 1905. munkája szerint 1285-ben engedélyezi IV. László I. Mihálynak a várépítést.
50. *Karácsonyi J.*, i. m. 191.
51. Árpád-kori és Anjou-kori levelek ... 215.

52. *Karácsonyi J.*, i. m. 182.
53. Árpád-kori és Anjou-kori levelek... 216.
54. Ma ismeretlen hely. A Nábrádyaktól 1290-ben a Bék nevű földet vették meg. *Karácsonyi J.*, i. m. 188.
55. Kállay... 33.
56. Árpád-kori és Anjou-kori levelek... 215.
57. *Karácsonyi J.*, i. m. 182.
58. Uo.
59. Uo. 183.
60. Kállay... 37.
61. Kállay... 38.
62. Bebizonyították, hogy I. István és atyja, valamint testvérei csakis IV. László ellen fellázadt urakkal harcoltak, de a polgárokat és a kereskedőket sohasem bántották. *Karácsonyi J.*, i. m. 183.
63. Kállay... 46.
64. *Borovszky S.*, i. m. 418.
65. Kállay... 61.
66. Uo. 66.
67. Kállay... 73 a és b.
68. Kállay... 65.
69. Uo. 90.
70. *Karácsonyi J.*, i. m. 194.
71. Kállay... 246.
72. A vármegye két alispánja közül az egyik *Nagykállóban*, a másik *Kisvárdán* székel, mint Felső- és Alsó-Szabolcs külön székhelyén. *Borovszky S.*, i. m. 231.
73. *Borovszky S.*, i. m. 188. Papja 1332, 1337 táján Lőrincz, 1328-ban Demeter, 1340-ben Pál, 1345-ben Miklós, 1381-ben Péter, 1414-ben Benedek.
74. Kállay... 95.
75. Kállay... 184.
76. Kállay... 183.
77. Kállay... 198.
78. Uo. 217.
79. *Karácsonyi J.*, i. m. 185.
80. I. István fiai: Lengyel János, Péter pap, II. István és Miklós 1329-ben éppen azokat a helységeket osztják négy részre, amelyeket a semjéni ág kapott 1325-ben.
81. Kállay... 277.
82. Kállay... 308.
83. Kállay... 338.
84. A per lefolyásáról dolgozatunkban Panyolánál is szoltunk részben.
85. Kállay... 138.
86. Kállay... 116.
87. Kállay... 144.
88. Kállay... 233.
89. Kállay... 320.
90. Kállay... 266.
91. Kállay... 268.
92. Uo. 177.
93. Uo. 417.
94. Kállay... 440.
95. Uo. 486.
96. Uo. 546.
97. Uo. 497.
98. Kállay... 389.
99. Uo. Semjéni Jánost is több ízben eltiltották már (322. reg.)
100. Kállay... 529.

101. Kállay ... 587.
102. Uo. 747.
103. Uo. 754.
104. Uo.
105. 1342-ben I. Miklós (II. Mihály fia) osztozik I. Lászlóval, II. Lengyel Jánossal, Iván mesterrel és Simon fia Imrével. I. Miklós részt kap *Nagykálló*, Tót-Kálló (Kiskálló), Oros, Város, Napkor, Semjén, Laskod, Byr, Bogus, Kér, másik Semjén, Fülep és Bodorteleekben. A simai birtok osztatlan maradt.
106. Kállay ... 817, 818.
107. Simont 1329, míg Ivánt 1342 táján említik utoljára (vsz). Haláluk után készült az osztály.
108. Kállay ... 817.
109. Uo.
110. Kállay ... 817.
111. Uo.
112. Uo.
113. Uo.
114. Kállay ... 817.
115. Uo.
116. Kállay ... 819.
117. Kállay ... 805.
118. Kállay ... 797.
119. Uo. 838.
120. Uo. 850.
121. Kállay ... 998.
122. Kállay ... 984.
123. Uo. 540.
124. Uo. 685, 710.
125. Uo. 675, 676.
126. Kállay ... 766, 767.
127. Uo. 813, 802.
128. Uo. 796, 798, 803.
129. Uo. 858.
130. Kállay ... 841, 840, 877.
131. Uo. 829, 836, 861, 897, 909, 915.
132. Uo. 973.
133. Uo. 1018.
134. Kállay ... 1089.
135. Uo. 1056.
136. Uo. 1067.
137. Kállay ... 911 és b., 912, 919.
138. Uo. 920, 922 a és b.
139. *Borovszky S.*, i. m. 419, Kállay ... 686.
140. Kállay ... 865, 991.
141. Uo. 1028, 1057.
142. Uo. 995, 1003, 1019, 1123.
143. Uo. 1131, 1153, 1160.
144. Uo. 1197, 1207.
145. Uo. 1206, 1241, 1253.
146. Kállay ... 1224, 1220, 1235, 1212.
147. Uo. 1285, 1243, 1327.
148. Uo. 1266.
149. Kállay ... 1267, 1276.
150. Uo. 1273, 1277, 1281.
151. Uo. 1329.

152. Uo. 1353.
153. Uo. 1358.
154. Kállay ... 1372.
155. Uo. 1379, 1383, 1390, 1360.
156. Uo. 1394, 1409, 1424, 1480.
157. Uo. 1480.
158. Uo. 1489, 1472, 1562, 1457, 1458, 1504, 1515 a és b.
159. Uo. 1537, 1567, 1508, 1365, 1569.
160. Uo. 1586, 1582, 1630, 1600, 1620.
161. Kállay ... 1627, 1646, 1681 a és b., 1710, 1704.
162. Uo. 1708, 1720.
163. Uo. 1712, 1730, 1731, 1739, 1738.
164. Uo. 1770, 1800, 1806, 1786, 1805, 1779.
165. Uo. 1815, 1831, 1858, 1781, 1839, 1869, 1883.
Demeter fia: János is hadba vonul (1825).
166. Uo. 1856, 1886, 1906, 1953, 1957.
167. Kállay ... 1949, 1950, 1961, 1986, 1970, 1988, 2015, 2025, 2021, 2027, 2024. Nagy I.
i. m. 35.
168. Zsigmondkori Oklevéltár I. (1387—1399) (Szerk. Mályusz Elemér) Bp. 1951. 72, 105,
178, 130, 405, 128, 1425, 1732, 1410, 1503.
169. Zsigmondkori ... 2060, 2059, 2602, 2585, 2362, 2992, 3120, 3300, 3815.
170. Zsigmondkori ... 3588, 3827, 4023, 4146, 5300, 5420, 5440, 5512.
171. Zsigmondkori ... 5907, 5986, 5987, 6114, 5811, 6198.
172. Zsigmondkori ... 5990.
173. Szabó István: A középkori magyar falu. Bp. 1969. 121.
174. Uo.
175. Uo. 159.
176. Szabó I., i. m. 160.
177. Uo. 163.
178. Szabó I., i. m. 173.
179. Szabó I., i. m. és Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a XV. században. Értekezések
a Történeti Tudományok Köréből. Bp. 1965. 7—139.